

ANNA OVASKA

Hylkiösankareita, myrkyllistä maskuliinisuutta ja vaikeaa empatiaa

”Minua ei vaivannut mikään tauti, oli muuten raskasta. Onkohan muilla ihmisillä samanlaista kuin minulla, ajattelin silloin. Toivoin, että muillakin olisi raskasta. Mutta en siitä kenellekään puhunut, se ei olisi ollut sopivaa.”¹

Jorma Korpelan (1910–1964) puoliksi unohdettu modernistinen klassikko *Tohtori Finckelman (Ihmiskurjan kertomus)* vuodelta 1952 kertoo nuoresta miehestä, joka menettää molemmat vanhempansa ja perii näiden maatilan. Jo 16-vuotiaana talonisäntänä häntä vaivaa outo raskauden ja vierauden tunne, mutta syyksi ei tarjota orvoksi jäämistä, saatikka ”mitään tautia”. Raskaus ja kipu vain ovat. Nuori mies asettuu jatkumoon kirjallisuuden hylkiösankareita ja sivullisia, jotka syystä tai toisesta eivät onnistu täyttämään yhteiskunnan tarjoamaa olemisen mallia ja kärsivät yksinäisyydessä itseään, toisia ihmisiä ja maailmaa vihaten². Lopulta Korpelan sankari päätyy psykiatrisen sairaalan ylilääkäriksi ja omaksuu ”tohtori Finckelmanin” identiteetin – kuvitteellisen lääkärihahmon, jossa on piirteitä tohtori Faustista, tohtori Jekyllistä ja herra Hydestä sekä nietzscheläisestä yli-ihmisestä. Hän on muiden yläpuolella, ei vastuussa kenestäkään eikä kenellekään, ”kuin kone”³. Vääjäämättömän hermorumahduksen jälkeen henkilökertoja kirjaa elämäntarinansa papereille, jotka uskollinen renki Oskari hänelle hankkii.

*

Jos joku väittää, että valkoisten miesten kokemukset kuulumattomuudesta, vieraudesta ja aiheetta syytetyksi tulemisesta ovat erityisesti tämän hetken kysymyksiä, kannattaa tutustua kirjallisuushistoriaan. Pahoinvointi on samanlaista, samaten sen sivutuotteet: ihmisviha, katkeruus toista sukupuolta, luokkaa tai kulttuuria kohtaan. Korpelan romaanin minäkertoja on suomalaisen kirjallisuuden ehkä kompleksisin hylkiöhahmo. Voi myös tutustua kuvauksiin naissivullisista: kotimaisessa kirjallisuudessa esimerkiksi Helvi Hämäläisen *Kaunis sielu* (1928/1929, julk. 2001) ja Kerttu-Kaarina Suosalmen *Synti* (1957) kuvaavat niin ikään yksilöitä, jotka ovat ajautuneet jaetun todellisuuden ulkopuolelle ja inhoavat itseään ja maailmaa.

Moderni kirjallisuus vilisee hylkiösankareita ja sivullisia. Näiden kärsivien ja lukijansakin torjuvien hahmojen peruskokemuksena on ulkopuolisuuden tunne ja he katsovat myös itseään kuin ulkopuolelta.

Usein hahmot diagnosoidaan mieleltään sairaiksi⁴. Dostojevskin *Kellariloukon* (1864) kertojapäähenkilö aloittaa tarinansa julistamalla olevansa ”sairas ihminen”; Camus’n *Sivullisen* (1942) Mersault’n rikos on, ettei hän tunne tunteita, joita häneltä odotetaan. Hämäläisenkin päähenkilö päätyy hetkeksi sairaalaan; Suosalmen neiti Randell on juuri mielisairaalaan päässyt. Myös Korpelan *Tohtori Finckelman* tarjoaa patologisoivaa tulkintaa, onhan romaanin kehyksenä toipuminen hermorumahduksesta ja toisen puoliskon tapahtumapaikkana mielisairaala. Hylkiö- ja sivullistarinat ovat epäilemättä kuvauksia mielen järkkymisestä, mutta löytyykö näille kokemuksille psykiatrista diagnoosia? Entä onko kirjallisia hahmoja mielekästä diagnosoida? Näin voi tuki rakentaa tulkintoja, joiden avulla selittää teoksissa selittämättömäksi jäävä, mutta onko tämä fiktion tai lukemisen päämäärä? Ja onko ylipäänsä mielekästä puhua patologisoivien käsitteiden ongelmista, jotka ovat paitsi yksilökohtaisia, sosiaalisia ja yhteiskunnallisia?

Ulkopuolisuuden kokemuksia voi hahmottaa toisinkin. Amerikkalainen sosiologi ja kansalaisoikeusaktivisti W. E. B. Du Bois (1868–1963) kirjoitti 1900-luvun alussa kaksoistietoisuudesta: kivuliaasta kokemuksesta, jossa vähemmistöön kuuluva yksilö katsoo itseään valitsevan kulttuurin edustajien silmin, halveksuen ja ylenkatsoen⁵. Queer-tutkimuksessa puolestaan on tarkasteltu, miten olemassaolon käsikirjoituksesta poikkeaminen, esimerkiksi ”väärään” kohteeseen kohdistuva halu, voi aiheuttaa häpeää ja ahdistusta⁶. Kaksoistietoisuuden ja queer-halun kaltaisten käsitteiden avulla on kuvattu alisterussa asemassa olevien kokemusta yhteiskunnassa, joka pakottaa tiettyyn malliin, sekä kipua, joka syntyy malliin kuulumattomuudesta ja sen rikkomisesta. Oikein käytettyinä käsitteet voivat myös auttaa avaamaan sitä kärsimystä, jota yhteiskunnalliset normit tuovat lisäksi niille, jotka ovat rakenteellisesti valta-asemassa mutta epäonnistuvat normien täyttämisessä.

*

Korpelan romaani monitasoisena fiktiivisenä teoksena tarttuu mieheyden käsikirjoitukseen muun muassa sa-

tiirin keinoin. Teos kirjoittaa auki kivuliasta olemisen mallia, josta puhutaan nykyään toksisena maskuliinisuutena. Esimerkiksi näin: ”Sillä aikuinen mies ei huokaile eikä itke...”⁷; ”Ole luja! sanoin silloin itselleni. Ole mies! Mies on voimakas ja kova, ei se säpsähtele ---”⁸. Läpi teoksen päähenkilön sisäinen puhe pakottaa häntä oletettuun miehen muottiin. Korpela näyttää, miten yritykset noudattaa normatiivista käsikirjoitusta aiheuttavat kärsimystä. Samalla kuvaukset ”miehenä olemisesta” (”mies ei säpsähtele”) ovat itsessään niin koomisia, että ne ironisoituvat.⁹

Välillä esiin välähtää vihamielinen suhde naisiin, kuten nimismiehen tyttäreeseen, joka on päähenkilön kiistetyn (mutta lukijoille ilmeisen) ihastuksen kohde. Kaikki ei mene hyvin päähenkilön ja tytön kohtaamisessa, ja sankarissa herää outoja epäilyksiä ja katkeria ajatuksia: ”Hän hymyi, se oli pirullista hymyä, minä näin.”¹⁰; ”Saatanan letukka! sanoin. Jumalauta! Huora mikä huora...”¹¹ Eräs Simpanen myös opettaa nuorta päähenkilöä: ”Ja tuo tyttö [piika Marke] on hyvin avulias siinä asiassa, minä olen merkinnyt. Silmistä sen huomaa ja käyntitavasta.”¹² Nämä lyhyet purkaukset ja alentavat vihjaukset – ehkä misogyyneisimmät koko romaanissa – kuitenkin kätkeytyvät aluksi tekstimassaan ja saavat lisää merkitystä vasta myöhemmin.

Kipeimmän ongelman *Tohtori Finckelmanin* lukemiselle ja tulkinnalle aiheuttaa, että teoksen loppupuolella tapahtuu rikos, johon päähenkilö saattaa olla syyllinen. Päähenkilö ehkä raiskaa erään potilaansa metsässä, tai ainakin hän on läsnä, kun raiskaus tapahtuu. Tapahtumat jäävät epäselviksi, minäkertoja vakuuttaa syyttömyytään mutta lukijan on mahdoton olla varma.

Kirjailija-Korpela rakentaa tilanteen täysin tietoisesti ja tahallaan. Teoksessa kutsutaan satojen sivujen ajan myötätuntoa itseään tarkkailevaa ja omat kokemuksensa kieltävää kertojapäähenkilöä kohtaan, annetaan seurata, kuinka hän vähitellen pettyy elämäänsä ja asettaa itsensä muiden yläpuolelle, ja sitten tapahtuu väkivallan teko, joka pakottaa arvioimaan kaikkea aiemmin kerrottua uudessa valossa. Teoksen loppuessa lukija jää epävarmaan tilaan: joko uskoa päähenkilöä, joka sanoo olevansa syytön mutta kärsii selittämättömästä syyllisyyden tuskasta, tai kirjan muita henkilöitä ja teoksen kompositiota, jotka vihjaavat monin tavoin päähenkilön syyllisyydestä¹³. Joko valita helppo ratkaisu ja uskoa hahmoa, jota on ehkä oppinut ymmärtämään romaanin kuluessa, tai hyväksyä ja kohdata tämän tekemä väkivalta. Kuten Sari Salin on todennut, päähenkilö on fiktiota eikä ole olemassa kenenkään muun mielessä kuin lukijan: vastuu tulkinnasta on meidän.¹⁴

*

Tohtori Finckelman kutsuu ”vaikeaa empatiaa”: empatiaa, joka kohdistuu hahmoihin, jotka ovat moraalisesti kyseenalaisia, väkivallantekijöitä, murhaajia¹⁵. Romaanin päähenkilöstä kasvaa naisia vihaava mies, hän on ehkä myös raiskaaja, ehkä mystisen ”pahuuden” ruumiil-

listuma, yli-ihminen tai antikristus. Samalla hän on sivullinen, hylkiö. Korpela jättää kaikki vaihtoehdot yhtäaikaaisesti voimaan. Hylkiösankareista kertovat tarinat pyytävät lukijoita tuntemaan empatiaa niitä kohtaan, jotka eivät ”ansaitse” empatiaa: tarkkailemaan vihaa ja kärsimystä tuottavia kaavoja ja malleja. Vaikea empatia ohjaa tarkastelemaan ilmiöitä ja tekoja, joita ei haluta ajatella mutta joita on yhtä kaikki tärkeä ymmärtää: se häiritsee käsityksiämme toisista, maailmasta ja itsestämme¹⁶. *Tohtori Finckelmanissa* kritiikki kohdistuu yhtäältä myrkylliseen mieheyden malliin, joka synnyttää kärsimystä ja väkivaltaa, ja toisaalta tulkintamalleihin, joilla pyritään helppoihin ratkaisuihin, leimaamaan ”sairaaksi” tai ”pahaksi”.

Kaunokirjallisuuden hylkiösankareiden kuvaukset kuljettavat kohti toisenlaisia johtopäätöksiä kuin tosielämän meninistit tai miesasiamiehet, joiden diagnooseissa valkoinen heteromies on feministien nurkkaan ajama. Fiktiivisissä kuvauksissa ohjataan lukijaa kiinnittämään huomiota niihin malleihin, joihin ihmisiä asetetaan: Millaisia mahdollisuuksia maailmassa on elää? Millaiset rakenteet muovaavat meitä? Itseinho sekä toisiin kohdistuvat vihan ja pelon kokemukset näyttäytyvät suljetun maailman tuotteina. Samalla sivullisuus ei ole yksilön sisäinen ominaisuus vaan seurausta yhteiskunnasta, jossa ei ole toimintamahdollisuuksia.

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Jorma Korpela, *Tohtori Finckelman. Ihmiskurjan kertomus* (1952). SKS, Helsinki 1996, 9.
- 2 Hylkiösankareista ks. Michael André Bernstein, *Bitter Carnival. Ressentiment and the Abject Hero*. Princeton University Press, Princeton (NJ) 1992. Sivullisista ks. Colin Wilson, *Sivullinen ihminen* (The Outsider, 1956). Suom. Sara Heikura. Sanasato, Tampere 2007.
- 3 Mm. Korpela 1996, 122, 279, 284.
- 4 Esimerkiksi Louis Sass näkee kytköksen modernististen sivullishahmojen ja mielen sairauden välillä, ks. *Madness and Modernism*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1994.
- 5 W. E. B. Du Bois, *The Souls of Black Folk* (1903). Oxford University Press, Oxford 2007.
- 6 Sara Ahmed, *Tunteiden kulttuuripoliittikka* (Cultural Politics of Emotion, 2004). Suom. Elina Halttunen-Riikonen. niin & näin, Tampere 2018, 140–141, 202.
- 7 Korpela 1996, 16. Ellipsi Korpelan.
- 8 Sama, 319. Ellipsi Korpelan.
- 9 Maskuliinisuusparodiasta Korpelalla ks. Sari Salin, *Hullua hurskaampi. Ironinen kahdentuminen Jorma Korpelan romaaneissa*. WSOY, Helsinki 2002, 55, 115.
- 10 Korpela 1996, 87.
- 11 Sama.
- 12 Sama, 68.
- 13 Eri tulkintalinjoista ks. esim. Salin 2002, 200–221; Annamari Sarajas, Ivan vai Aljoša? Jorma Korpelan romaanit (1953). Teoksessa *Orfeus nukkuu*. WSOY, Porvoo 1980, 57–77; Matti Vainio, Jorma Korpela: Tohtori Finckelman (1971). Teoksessa *Romaani ja tulkinta*. Toim. Mirjami Polkunen. Otava, Keuruu 1979, 31–43.
- 14 Salin 2002, 220–221.
- 15 Eric Leake, Humanizing the Inhumane. The Value of Difficult Empathy. Teoksessa *Rethinking Empathy through Literature*. Toim. Meghan Marie Hammond. Routledge, New York 2014, 175–185.
- 16 Sama, 184.